

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

magistrala *Billed-Sprog* där han visar hur de bibliska bilderna mättar den stora danska psalmdiktningen.

Det sista och mörkaste kapitlet handlar om stridsskrifter. Dahlerup analyserar här skickligt de retoriska tekniker som protestanter och katoliker använde i polemiken. Det var ofta grova ord, inte minst från Luther. Den viktigaste frågan blev snart den om påvens ovillkorliga auktoritet i lärofrågor – det var denna som Luther bestred i debatterna efter avlatsteserna, till exempel i disputationen med Johann Eck i Leipzig 1519, och den bestreds av reformatorerna. Inte påven, endast skriften, sola scriptura (inte ”sine scriptura” 238) har auktoritet, hävdade de. Mot detta anför Dahlerup den princip katolska kyrkan (Andra Vatikanconciliet) knäsatte först 1965: först skriften, prima scriptura, sedan traditionen (det vill säga kyrkans dogmer och i vissa fall påven). Resonemanget blir här som på några andra ställen en smula anakronistiskt. Det är till exempel en aning besvärande när Luther kritiseras för att han inte talar som en litteraturvetare:

Det er indlysende, at Luther ikke finder banal ”veltalenhed” i salmerne, men ser han det litterære sprogs evne til at udtrykke religiøs dybde? Tilsyneladende ikke. Han, der dog var uddannet i retorik, omtaler ikke salmernes sprog som et kunstnerisk sprog. Han nævner hverken deres metaforik eller deres parallelismer. (119)

Men att Luther *tänkte* och fungerade som en diktare är säkert, även om han inte hade tillgång till de litteraturvetenskapliga orden.

Litterer reformation kan läsas som ett verk om förluster – av Maria, av det kvinnliga i religionen, av språklig och visuell skönhet. Att de sista sidorna handlar om förstörelsen av bilder i danska kyrkor, och om de aggressiva retoriska strategierna i det sammanhanget bidrar till denna läsart. Och historia ska inte bara vara segrarnas historia – också förlorarnas och förlusternas historia ska skrivas. *Litterer reformation* kan också läsas som en historia om den häftigaste strid som någonsin utkämpats inom teologi och kyrka i Europa, och Dahlerups (mig veterligt) originella grepp är att visa på de litterära medel som den danska striden utkämpades med. Likaså får Luther ett tydligt estetiskt signalment; beskrivningen av hans litterära verkningssmedel, också de han använder i polemiken, bildar utgångspunkten för analysen av de danska efterföljarnas texter. I dansk litteraturhistoria bryter Dahlerup ny mark, och hennes argument för de estetiska värderingar hon gör är solida, om än inte

invändningsfria. Det är problematiskt att litteraturbegreppets värderande aspekt inte får skarpare teoretiska konturer. Därtill har Dahlerups metod, den ahistoriska närläsningens metod, sina risker när man skriver historia. Då gäller det också att förstå och förklara, det vill säga klargöra de horisonter eller kontexter som kan förklara vad texter betyder – eller avses betyda. En litteraturhistoria ställer i utsikt en rekonstruktion av det förflutna. Och här blir Dahlerups metod otillräcklig. Den hade behövt kompletteras av en mer genomgripande contextualisering. Det är problematiskt när Dahlerup i textanalyserna förbiser väsentliga drag i reformationens teologiska program, framförallt dess starka betoning av bibeln som enda auktoritet, av bibeln som en sammanhängande helhet av Gamla och Nya testamentet, av Kristus som närvarande i Psaltaren. Man hade här och var önskat en lika stor kunnighet i reformatorernas tankevärld som i Mariakultens.

Eva Haettner Aurelius

Axel Englund, *Landskapsläsning. Utfärder i W. G. Sebalds poesi*, övers. Katarina Båth, Eureka – Ellerströms akademiska 54, Ellerström. Lund 2016.

Det är alltid fascinerande att läsa dikter av en författare vars berömmelse helt och hållet vilar på prosan. Ofta börjar man, kanske omedvetet, med att söka paralleller mellan de olika uttryckssätten, och sällan faller jämförelsen ut till dikternas fördel. Dessa reduceras då till privata uttryck, ofullbordade utkast eller en begåvad människas mindre begåvade försök i en oprövad genre. Ursprunget till motiv, teman och former kan måhända spåras till de lyriska texterna, men dessa blir ändå inte behandlade som självständiga verk i egentlig mening.

Axel Englunds bok *Landskapsläsning. Utfärder i W. G. Sebalds poesi* går glädjande nog inte i den här fällan. Med sina långsamt, lite omständligt och gammaldags berättade historier tillhör Sebald de stora förnyarna i det sena 1900-talets prosa, en prosa som så gott som alltid kombineras med förbryllande och tankeväckande illustrationer. Men redan vid mitten av 1960-talet publicerade han dikter i studenttidsskrifter, och hans litterära debut drygt tjugo år senare (1988) är också en dikt, *Nach der Natur. Ein Elementargedicht*. Läger man dessutom till att hans sista publicerade bok, den engelskspråkiga *For Years Now* (2001), som utgavs kort innan författaren omkom i en bilolycka i december

2001, förstår man att det lyriska var en ständigt närvarande och självständig uttrycksform i författarskapet, en uttrycksform som inte behöver reduceras till ett bihang till prosan. Englunds analyser av ett begränsat antal dikter visar med all önskvärd tydlighet att dessa texter förtjänar mer än den tämligen begränsade uppmärksamhet som de fått. Parallellt med analyserna utges på Ellerströms förlag också författarens tolkningar av ett ganska omfattande dikturval.

Boken består av fem kapitel, varav merparten har publicerats tidigare i engelskspråkiga vetenskapliga tidskrifter och antologier. Vart och ett av kapitlen tar sig an en eller ett par dikter, och tillsammans följer de dessutom författarskapet kronologiskt, från ungdomsdikterna i *Freiburger Studenten-Zeitung*, vilka behandlas i det första kapitlet, till de två parallella projekten från omkring millennieskiftet, *For Years Now* och *Unerzählt* (postumt 2003), vilka diskuteras i det sista. Boken saknar något slags inledning – de sista sidorna i det första kapitlet får tjänstgöra som introduktion till författarskapet och forskningen om dikterna – och varje kapitel är så att säga en separat studie med relativt få hänvisningar till andra delar av boken. Något övergripande syfte i traditionell mening formuleras aldrig, utan boken sägs vara ”ett försök till en långsam fortvandring längs några av stigarna i Sebalds diktlanskap” (14). Också urvalet präglas av samma, aningen självsvåldiga angreppssätt. ”Jag reser egentligen inga högre anspråk än att stanna upp vid ett litet antal dikter som tilltalat mig”, heter det (15).

Englund säger sig vilja *följa* dikterna, och han är också mycket riktigt en följsam läsare. Snarare än att låta den ena eller andra metoden styra tolkningen, är dikterna själva uttolkarens vägvisare, ett högst sympatiskt och ofta tilltalande drag. Läsaren ledsagas igenom dikterna från den första till den sista raden, nästan som ett slags *explication de texte*. Samtidigt rör sig läsningarna kring olika inom Sebaldforskningen inte helt obekanta teman såsom språkets materialitet och dess relation till rummet och platsen, exilen, den judiska diasporan och ytterst förintelsen. Englund visar övertygande hur dessa teman varierar i det lyriska författarskapet, ofta på olika nivåer i texten (former, intertexter, motiv och så vidare). Det finns en mångstämmighet i dikterna som en lyhörd uttolkare som Englund förmår urskilja och som han dessutom lyckas förmedla till läsaren på ett tillgängligt sätt. Här kan det vara på sin plats att framhålla översättaren Katarina Båth, som överfört de ursprungligen på eng-

elska publicerade texterna till en behaglig svenska.

I det första kapitlet, som behandlar de fem dikter som Sebald som tjuogoåring publicerade i *Freiburger Studenten-Zeitung*, är det framför allt den tyska efterkrigstidens tystnadskultur som undersöks. Uppvuxen i en liten by i Bayern blev Sebald medveten om vidden av Tysklands brott under andra världskriget först på 1960-talet, när han som student kom till Freiburg. I analysen av dikten ”Schwer zu verstehen”, som Englund läser med Friedrich Hölderlins poesi som resonansbotten, betonas analogin mellan text och landskap, vilka förbinds genom vandringens och resans figur. Denna figur vittnar i sin tur om ”en hermeneutisk impuls att utlägga världen och texten, som dock regelmässigt frustreras: omgivningarnas innebörd låter sig sällan avläsas på något självklart sätt, utan vänder sig bort och förblir till hälften ogripbara” (10). Detta är i själva verket en av de bärande insikterna i Englunds studie av Sebald: dikterna tematiserar själva det omöjliga i en slutgiltig förståelse, som på olika sätt hela tiden förskjuts och förändras.

Bokens andra kapitel tar fasta på Sebalds exilerfarenhet och gränsens problematik i författarskapet. Analysen av diktsviten ”Bleston” (1967), skriven i dialog med Michel Butors roman *L'Emploi du temps* (1957), intresserar sig för analogin mellan språkliga och geografiska gränser och hur båda dessa kan överskridas. Dikten är en intertextuell häxkittel där texten kastar sig mellan olika språk, vilket enligt Englund öppnar för två helt olika tolkningar: ”å ena sidan speglar de [*scilicet* rörelsen mellan olika språk], tillsammans med antydningar om en gränslös intertextualitet, den ständigt ökande geografiska rörligheten som upplevs i det sen- eller postmoderna samhället, å andra sidan kan de ses som språkliga gränsdragningar i den poetiska texten och blir då en reaktion på den hotande känsla av förlust av plats och mening som är den yttersta konsekvensen av en sådan rörlighet” (54).

Det tredje kapitlet, en analys av dikten ”Day Return” från 1980-talet, följer en nedstigning i dödsriket, en *katabasis*, som tar formen av en tågresa från hemstaden Norwich till London och tillbaka. Återigen står analogin mellan språk och plats, gestaltad som en korskoppling av resande och läsning, i centrum. Liksom i de tidigare kapitlen pekar denna analogi på ett fundamentalt främlingskap inför världen som i dikten får representeras av det kreaturliga. De deterritorialiserade och desorienterade djur som Sebald gestaltar härbärgerar en modernitetskritik som försätter jaget ”i ett flytande, osäkert

mittemellan-tillstånd” (78) mellan det meningslösa och behovet av att hela tiden finna mening.

I det fjärde kapitlet är dimman den viktigaste figuren för den inherenta poetiken i Sebalds lyriska författarskap. Englund behandlar här två sena dikter, ”Ruhiges Novemberwetter” och ”In Alfermée”, båda från Sebalds sista år i livet. I dessa två dikter – och inte bara här, understryker författaren – blir dimman ”en bild för det motstånd som poesin gör mot läsarens strävan att uttömmande bestämma textens mening” (82). Det obegripliga förstärks dessutom av ett säreget drag i dessa och andra sena dikter, i vilka till synes enkla meningar helt enkelt styckats upp i fyrradiga strofer, så att varje rad och varje strof skapar en betydelse som står i kontrast till satsens.

I det sista kapitlet, där Englund analyserar mikrodikterna i *For Years Now* och *Unerzählt*, är hans tillvägagångsätt lite annorlunda än i de tidigare kapitlen. Dessa dikter består ofta av bara ett par ord och tillåter inte den långsamma vandring genom ett diktlandskap som Englund eftersträvat i analyserna av exempelvis ”Bleston” och ”Day Return”. Här träder i stället enskilda ord och deras konnotationer på tyska och engelska i förgrunden. De två diktböckerna var dessutom samarbetsprojekt med bildkonstnärer, varför också dikternas intermediära aspekter och kontrasterande intentioner framhålls. Samma dikt förekommer på engelska respektive tyska i de två projekten, men de olika versionerna är inte alltid identiska. Exempelvis blir en mörk himmel i den engelska texten en ljus dag i den tyska; ytterst går båda texterna tillbaka på en tidigare dikt – Sebald citerar alltså sig själv – som i sin tur gör bruk av ett tvetydig *hell*, som på tyska kan betyda både ’ljus’ och ’klar’. Således blir själva kontrasten, skillnaden mellan de två versionerna, meningsfull samtidigt som den undergräver varje slutgiltig mening.

Som redan antytts är Englund en både känslig och beläst uttolkare av dessa onekligen säregna dikter, vilka, som det verkar, utgör ett representativt urval ur författarskapet. Även om de olika läsningarna återkommer till en gemensam tematik och har vissa tillvägagångsätt gemensamt, framför allt intresset för intertexter, så representerar varje kapitel en ny läsning, där diktens eget framåtskridande genom textlandskapet bestämmer läsningens tempo. De välskrivna tolkningarna är angenämt omväxlande, och varje kapitel bjuder på nya och överraskande insikter.

Den metodlöshet, om vi kan kalla den så, som

präglar Englunds angreppssätt för emellertid med sig en del negativa konsekvenser. Eftersom författaren hela tiden låter sig föras vidare av den text som uttolkas, lämnas sällan tid för fördjupning i intressanta fynd, och insikter förblir ibland obearbetade. Som ett exempel kan man lyfta fram de intertextuella kopplingar som Englund genomgående uppmärksammar och som aktualiserar författare som Hölderlin, Brecht och Butor, av vilka endast den sistnämndas funktion blir ordentligt genomlyst. Som nämnts analyseras diktsviten ”Bleston” i bokens andra kapitel med Michel Butors roman *L'Emploi du temps* som fond, men vad gäller många av de andra mer eller mindre uppenbara intertextuella referenserna sker ingen fördjupande tolkning av deras betydelse. Englund skriver:

Dikten [*scilicet* ”Bleston”] i sig är, vilket torde ha framgått vid det här laget, genomsyrad av en konstant ström av intertextuella anspelningar, varav jag endast tagit upp ett fåtal till diskussion: förutom Michel Butors iögonenfallande roll finns det i dikten spår av så vitt skilda källor som Hans Henny Jahns berättelse om Kebab Kenya, Rodgers och Hammersteins ovan nämnda musikal [*scilicet* *Sound of Music*], Pythagoras och hans efterföljare Hippasos från Metapontion, Markus- och Matteusevangeliet, Uppenbarelseboken, den tyska folksagan om Rapunzel, nedtecknad av Bröderna Grimm – och så vidare. Denna täta intertextuella väv, vars komplexitet gör dikten svår att följa och får den att dra sig undan alla klara innebörder läsaren försöker tillskriva den, blir i sig en poetisk motsvarighet till en värld där alla gränser upplösts och platserna därför hotar att slukas av meningslöshet. (51)

Englund må ha rätt i sin slutsats, att diktens ”täta intertextuella väv” har den receptionsetetiska konsekvensen att den gör ”dikten svår att följa”. Men därmed har vi inte fått någon förklaring till varför det är just sagan om Rapunzel och ingen annan saga som förekommer i dikten, eller varför valet fallit på Jahns berättelse ”Das Holzschiff”. Vad är det dessa intertexter säger?

Låt oss för en stund stanna vid Hölderlins betydelse för Sebald. Genom att hänvisa till ett par Hölderlindikter i bokens inledande kapitel, där den tidiga dikten ”Schwer zu verstehen” analyseras, belyser Englund den lite ålderdomliga stil som präglar hela Sebalds författarskap. Men mycket längre än så går inte Englund i sin jämförelse mellan Sebald och Hölderlin. Tendensen att inte fördjupa sig i ett intressant problemkomplex utan att i stäl-

let låta sig föras vidare av diktens förlopp blir här uppenbar. Några troliga allusioner – inledningsraden "Schwer zu verstehen" är sannolikt en anspelning på upptakten till hymnen "Patmos" (första versionen, 1803), "Nah ist / Und schwer zu fassen der Gott" – förblir okommenterade, men det är kanske inte det viktigaste i sammanhanget. I stället bör vi reflektera över Hölderlins betydelse i den tid då Sebald skrev sin dikt, det vill säga mitten av 1960-talet, som Englund beskriver som en tid då Sebald kom till insikt om nazismens och det tyska folkets brott före och under andra världskriget. Det är tiden för Auschwitzrättegångarna (1963–1965), men det är också en tid då det skedde tydliga försök, bland annat genom kritiska utgåvor av diktarens texter, att återupprätta Hölderlins anseende som var ganska skamfilat efter nazitidens förvanskande appropriering av hans författarskap. Med bland annat Peter Szondis *Hölderlin-Studien* (1967) och Theodor Adornos "Parataxis" (1964) – Adornos tankar om poesi efter Auschwitz spelar en viktig roll i Englunds förståelse av Sebalds politiska och estetiska uppvaknande – förändrades bilden av Hölderlin, från nationalistisk siare till kritisk språkpoet. Det förefaller mig som att det är just den här transformationen av författarskapet som bildar bakgrunden till Sebalds intresse för och användning av Hölderlin.

Mest övertygande är Englunds tillvägagångssätt i bokens tredje studie, en närläsning av dikten "Day Return". Dikten skildrar, som redan nämnts, en tågresa från Sebalds hemstad Norwich i östra England till London, närmare bestämt till Liverpool Street Station, en viktig plats i författarskapet. Som redan nämnts beskriver Englund dikten som en nedstigning i underjorden, jämförbar med Odysseus, Aeneas och Dantes. Anledning till att Englunds läsning av just den här dikten fungerar så bra torde vara att sättet att *följa* i diktens spår så väl korresponderar med dikten själv, som i en serie till synes osammanhängande strofer skildrar en resa. Tolkningen är, precis som dikten, parataktisk till sin natur. Det är ett drag i dikten som kulminerar i första delens sista strof, som uteslutande består av en uppräknings av platser med koppling till "avfallsbranschen" (69). I diktens andra del förvandlas *katabasis* till *nostos*, en hemresa förmedlad genom diktjagets läsning av Samuel Pepys dagböcker. Också här triumferar Englunds intertextuella Följa John.

Det flyktiga draget i Englunds läsningar, oviljan att stanna upp och metodiskt genomarbeta ett

tema eller en insikt – denna kritik gäller emellertid inte de extremt närgångna och givande läsningarna i bokens femte kapitel – kan möjligen ha med formatet att göra. Boken består som omnämnts till största del av tidigare publicerade artiklar. Artiklar i vetenskapliga tidskrifter produceras som bekant utifrån just detta mediums krav på stringens och fokusering, och det möjliggör sällan digressioner och omständligt uppbyggda resonemang. En bok lägger inte sådana band på författaren utan tillåter – något som förstås inte alltid är av godo – honom eller henne att långsamt utveckla ett resonemang, genomarbeta ett tema eller korskoppla mellan olika läsningar. Det hade kanske varit önskvärt att Englund, på basis av de vetenskapliga fynden i artiklarna (det är just det som artiklar är till för), hade så att säga skrivit en bok om Sebalds dikter och i denna givit sig själv tid att, precis som Sebald, långsamt arbeta sig igenom ett tema, en allusion eller en form.

En sådan bok skulle med fördel också ge större utrymme åt Sebalds prosa. Englund har medvetet och uttryckligen avstått ifrån att peka ut alla de paralleller som finns mellan dikterna och berättelserna. De ställen där han gör avsteg från denna regel visar emellertid hur fruktbara jämförelser mellan poesin och prosan blir. Återigen är det bokens tredje kapitel som utgör det mest övertygande exemplet. Här jämför Englund omsorgsfullt olika beskrivningar av Liverpool Street Station i författarskapet och lyckas därigenom fördjupa förståelsen av platsens betydelse som ingång till dödsriket. När det gäller de enskilda artiklarna är hans val att bortse från prosan helt begripligt, men med bokens annorlunda mediala förutsättningar hade det varit möjligt att ge en fullare bild av detta betydelsefulla författarskap.

Trots kritiken vill jag ändå avslutningsvis betona bokens många förtjänster. Englund har både en skarp blick och ett känsligt öra, egenskaper som krävs när man ska ta sig an poesi i allmänhet och Sebalds i synnerhet. Exilens, migrationens och flyktens tematik och svårigheterna att gestalta dessa poetiskt är idag aktuellare än de kanske varit på mycket länge – och denna aktualitet ser inte ut att minska.

Mattias Pirholt